

**БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОСТРОЗЬКОГО КИРИЛО-МЕФОДІЙСЬКОГО
ЦЕРКОВНОГО БРАТСТВА У 1865–1929 рр.**

Розглянуто становлення та розвиток бібліотек, які заснувало Острозьке Кирило-Мefeldійське церковне братство в 1865–1929 рр. Визначено їхні типи та функціональне призначення. Розкрито шляхи поповнення бібліотечних фондів, проаналізовано їх структуру та склад. Відзначено внесок відомих діячів Російської імперії у примноження фондів бібліотек Острозького братства. Висвітлено роль цих бібліотек у поширенні науки, культури та освіти на Волині.

Ключові слова: Острог, церковне православне братство, бібліотека, бібліотечний фонд, твір друку.

Рассмотрены становление и развитие библиотек, основанных Острожским Кирилло-Мefeldиевским церковным братством в 1865–1929 гг. Определены их типы и функциональное назначение. Раскрыты источники пополнения библиотечных фондов, проанализированы их структура и состав. Отмечено непосредственное участие известных деятелей Российской империи в приумножении фондов библиотек Острожского братства. Отражена роль этих библиотек в развитии науки, культуры и образования на Волини.

Ключевые слова: Острог, церковное православное братство, библиотека, библиотечный фонд, произведение печати.

The formation and the development of libraries, established by the Ostrog Kyril-Mefeldiy church fraternity in 1865–1929 are examined. Types and the functional purpose of libraries are determined. The ways of replenishment of library funds are opened; their structure and store are analyzed. The contribution of well-known figures of Russian Empire in the increase of library funds is noted. The role of Ostrog fraternity libraries in emission of science, culture and education in Volyn is cleared up.

Keywords: Ostrog, church orthodox fraternity, library, library fund, publishing.

У формуванні міського культурно-освітнього простору Волинської губ. в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. значну роль відігравали бібліотеки. Волинські церковні православні братства окресленого періоду вели широку культурно-просвітницьку роботу. Одним із важливих її напрямів була бібліотечна діяльність. Однак те, як волинськими братствами другої по-

ловини XIX — початку XX ст. створювали книгозбірні, залишається малодослідженим у вітчизняній історіографії. Докладне вивчення теми дасть змогу ширше представити історію бібліотечної справи на Волині, а також реанімувати від забуття здобутки братчиків у заснуванні бібліотек. Ґрунтовне висвітлення бібліотечної діяльності церковних православних братств багато значить для всебічного віддзеркалення братського подвижництва на Волині другої половини XIX — середини XX ст.

Детального розгляду потребує робота Острозького Кирило-Мефодіївського братства на бібліотечній ниві: по-перше, слід розкрити матеріальну та духовну цінність сформованих братчиками бібліотечних зібрань; по-друге, бібліотеки — важливий показник культурного рівня суспільної спільноти, яка їх створює та ними користується; по-третє, ґрунтовний аналіз діяльності бібліотек Острозького Кирило-Мефодіївського братства дасть можливість визначити їхню роль у розвитку освіти, культури і науки у Волинській губ. зазначеного періоду.

Одним із перших на бібліотечну діяльність церковних братств звернув увагу педагог і церковний діяч М. І. Теодорович. У історико-краєзнавчій праці він подав деякі відомості про бібліотеку Острозького Кирило-Мефодіївського братства [16, с. 660]. В сучасній українській історіографії перша згадка про цю бібліотеку з'явилася на початку 90-х рр. XX ст. [14, с. 134]. Впродовж наступних десятиліть у матеріалах науково-краєзнавчих конференцій, фахових наукових збірниках України лише зазначалося, що така бібліотека існувала [13, с. 170; 17, с. 197; 18, с. 109].

Джерельна база дослідження зосереджена в Державному історико-культурному заповіднику міста Острога, а також у державних архівах Волинської та Житомирської обл. [6; 7; 8]. Її основою є рукописні, машинописні або окремо видані документи з братського архіву: листи, рахунки, статuti, щорічні звіти, регламентні положення братських закладів та інше. Окремо слід виділити братські ювілейні видання, в яких підсумовувалися досягнення братства в усіх напрямках роботи за певний час [9; 15].

Мета запропонованої розвідки — дослідити внесок Острозького Кирило-Мефодіївського братства в розбудову бібліотечної справи у Волинській губ. другої половини XIX — початку XX ст.

Фундатором-опікуном та керівником Острозького Кирило-Мефодіївського братства була письменниця та благодійниця, графиня Антоніна Дмитрівна Блудова (1813–1891), дочка державного діяча та літератора, головного ініціатора створення цього братства — графа Дмитра Миколайовича Блудова (1785–1864).

Офіційний відлік діяльності Острозького Свято-Кирило-Мефодіївського братства розпочався 2 березня 1865 р., коли його статут затвердив архи-

єпископ Волинський і Житомирський Антоній [9, с. 5]. Отримавши 29 березня 1865 р. будівлі та садиби закритого римо-католицького капуцинського монастиря, братчики розпочали облаштувати ці приміщення під свої заклади. Тут розмістилося жіноче училище імені графа Д. М. Блудова, яке братство заснувало того ж року.

При училищі від початку його створення функціонувала бібліотека, яка мала передусім забезпечувати навчальний процес необхідною літературою. Фінансова підтримка цієї бібліотеки стала постійною статтею щорічних видатків Острозького Кирило-Мефодіївського братства. Відповідно до кошторису на бібліотеку щороку витрачалося 300 рублів [9, с. 140]. На той час це була доволі значна сума.

Братська скарбниця поповнювалася переважно за рахунок відсотків від наявних капіталів, прибутку з нерухомості, яка належала братству, добровільних пожертв та обов'язкових щорічних членських внесків. Головними будівничими братства були представники таких впливових та заможних князівських і графських сімей, як Долгорукови, Урусови, Шереметьєви. Вони ввійшли до складу братства за запрошенням Антоніни Дмитрівни та внесли по 50 рублів кожна на облаштування братських закладів. Від царської родини братські інституції отримали близько 185 тисяч рублів [15, с. 160]. У 90-х рр. XIX ст. Острозьке братство володіло капіталом до 60 тисяч рублів. Тому з-поміж усіх церковних православних братств на Волині Острозьке Кирило-Мефодіївське було найбагатшим.

Таким чином, острозькі братчики були спроможні щорічно виділяти на закупівлю видавничої продукції для училищної книгозбірні чималу суму грошей. Крім придбання книг та періодики за кошти братства, бібліотеці училища безкоштовно надсилалися різні види видань від юридичних та фізичних осіб. Наприклад, 1866 р. від господарського управління Синоду до бібліотеки надійшло 449 підручників та богослужбових книг, а 1869 р. Міністерство народної освіти поповнило бібліотечний фонд братського училища географічними картами й атласами [15, с. 409].

Активний діяч Острозького братства, історик Помпей Миколайович Батюшков (1811–1892 рр.) у грудні 1885 р. надіслав для бібліотеки училища працю «Холмская Русь» [4, с. 35]. Ця книга була першим результатом роботи авторського колективу, який П. Батюшков створив для написання загальної історії західних губерній Російської імперії. Маючи на увазі активну участь, яку брав Помпей Миколайович у створенні Кирило-Мефодіївського братства, можна припустити, що то була не єдина надіслана від нього книга, що примножила бібліотечні зібрання братства.

Про особисту причетність А. Д. Блудової до формування фонду училищної бібліотеки свідчать витяги з її листів, опубліковані в братському ювілей-

ному виданні [15]. Так, 19 січня 1870 р. в листі, адресованому братству, графиня зазначала: «Пересмотрела разные учебники по древней истории, все оказались неудобными для нас, и, наконец, мы решили принять, по совету Оленина [не вдалося встановити, про кого саме з представників старовинного роду російського дворянства згадує тут А. Блудова. — *О. С.*], перевод Нессельта [Фрідріх Август Нессельт (1781–1850) — німецький педагог, автор підручників з історії, географії й німецької літератури. — *О. С.*], котрий писал нарочно для женских училищ. Кажется, эта книга и вам пригодится, разумеется, разделив её на два курса. Ригельман (старший братчик киевского отдела братства) тоже писал мне, что он вам выслал книжку из римской истории, но не знаю какую. Пригодится ли она вам?» [15, с. 257]. Отже, до комплектування бібліотеки училища долучався уродженець Чернігівщини Микола Аркадійович Рігельман (1817–1888 рр.), письменник, перекладач, історик, етнограф, співробітник Київської археографічної комісії.

Про те, що графиня поповнювала училищну бібліотеку нотною літературою, дізнаємося знову-таки з її листа, в котрому вона повідомляла, що відіслала братству ноти — «это вальс сочинения герцога Эдинбургского», які він особисто передав їй для училища [15, с. 257]. Власне про зібрання нотних видань у бібліотечному фонді інформації обмаль, але воно мало бути достатнім, аби забезпечити музичним матеріалом хор, організований з учениць училища, та задля повноцінного проведення уроків музики і співу.

З однаковою заповзятливістю, енергією та інтересом А. Д. Блудова відстежувала стан книгозабезпеченості як навчального, так і виховного процесів. Графиня особисто підбирала педагогічну літературу та надсилала її братству або рекомендувала книги, які, на її думку, потрібно використовувати в роботі з дітьми.

Антоніна Дмитрівна наголошувала, як важливо підвищувати кваліфікацію педагогічних кадрів. Тож училищна бібліотека мала задовольняти потреби викладачів у подальшій самоосвіті, всебічному саморозвитку.

Підсумовуючи внесок Антоніни Дмитрівни Блудової в розбудову бібліотеки Острозького жіночого училища ім. графа Д. М. Блудова, відзначимо, що вона намагалася вкомплектувати бібліотечний фонд творами друку, різноманітними за змістом, читацьким призначенням, видами.

В Російській імперії характерною ознакою бібліотек навчальних закладів була структуризація їхніх фондів відповідно до потреб основних категорій користувачів: викладачів та учнів. У другій половині XIX ст. такий підхід до впорядкування бібліотечних фондів народних училищ було закріплено спеціальною інструкцією Міністерства народної освіти [5]. У ній наголошувалось на доцільності мати в навчальних закладах дві бібліотеки — фундаментальну (вчительську) й навчальну (учнівську). Тож принцип формуван-

ня бібліотеки жіночого училища ім. графа Д. М. Блудова відповідав цим вимогам. До учнівської частини її фонду відносилися підручники, навчальні посібники, хрестоматії, словники, довідники й таке інше з дисциплін, які викладалися в училищі. А в братському навчальному закладі вивчалися, зокрема, такі предмети: російська, церковнослов'янська, французька мови, російська й зарубіжна література, російська та всесвітня історія, географія, природознавство, педагогіка, гігієна, арифметика, алгебра, геометрія, фізика.

Фундаментальна частина фонду забезпечувала професійні та самоосвітні потреби вчительських кадрів і складалася з фахової періодики, творів наукового, методико-педагогічного змісту тощо. 1910 р. в цій частині фонду налічувалося 2952 примірники різних видів видань, в учнівському підфонді — 3057 примірників [9, с. 191]. Фонд щороку невпинно зростав, 1915 р. в ньому зберігалось вже 7181 примірник (2884 назв) [15, с. 383].

До плати за навчання входило право користування бібліотечною літературою. Зауважимо, що це право не поширювалося на всі навчальні заклади з платним навчанням. Наприклад, в училищі Юзівського Свято-Преображенського церковного братства діти мали сплачувати за підручники додатково [1]. Для порівняння зазначимо також, що, якщо на початку ХХ ст. в цьому ж Юзівському братському училищі на одну дитину припадало тільки 2 книжки з учнівського відділу бібліотеки [1], то в Острозькому жіночому училищі — 10–15 книжок.

Враховуючи все сказане, маємо всі підстави стверджувати, що Кирило-Мефодіївське братство сформувало бібліотеку педагогічного типу, завданням якої було забезпечити фахові інформаційні потреби викладацького складу та сприяти підготовці кваліфікованих спеціалістів — майбутніх учителів.

1868 р. Острозьке братство заснувало в с. Брикові Кременецького пов. школу для хлопчиків, а 1869 р. в селі Миклашах Острозького пов. початкове училище з ремісничим відділенням. Братчики дбали про належне вкомплектування фондів бібліотек при цих навчальних закладах. Підтвердженням цьому слугують витяги з прибутково-витратних книг братства, наприклад у травні 1876 р. для бібліотеки Миклашського училища братчики придбали книг на 7 рублів 50 копійок [11, с. 15]. Купувалася навчальна література для вивчення дітьми закону Божого, слов'янської мови, арифметики тощо. Обидві бібліотеки слід відносити до типу спеціальних.

Виходячи з типу й виду бібліотек, які заклали острозькі братчики, фонди були навчальними, багатогалузевими за змістом. 1875 р. жіноче училище ім. графа Д. М. Блудова та 1901 р. училище в Миклашах було підпорядковано Міністерству народної освіти, але братство матеріально підтримувало ці навчальні заклади та брало активну участь у поповненні їхніх бібліотечних фондів.

Паралельно з бібліотекою училища при Острозькому Кирило-Мефодіївському братстві діяла ще одна бібліотека, яка створювалася винятково як місце, куди братчики могли приходити задовольняти свої духовні, культурні, дозвіллієві потреби. Необхідність зафундувати таку книгозбірню обумовлювалася статутом братства [6, арк. 7 зв.]. 1867 р. братську бібліотеку було відкрито для перших відвідувачів. Вона розміщувалася поряд з братськими лікарнею і книжковим складом у перебудованому 1867 р. кам'яному флігелі римо-католицького капуцинського монастиря [9, с. 33].

Завідували братською бібліотекою священник Никанор Сізінькевич у 1895–1897 рр.; священник братської церкви, законовчитель училища, протоієрей Іоанн Балевиц з 1907 р. Посаду бібліотекаря обіймали Надія Миколаївна Сумневиц з 22 березня 1895 р. до 8 травня 1897 р.; дружина священника Марія Якимівна Сізінькевич з 26 жовтня 1897 р. до 15 серпня 1905 р.; дочка протоієрея, вчителька історії та географії в училищі, випускниця цього училища Марія Яківна Немоловська з 21 січня 1907 р. До кола їхніх обов'язків входило обслуговування читачів, ведення каталогів, комплектування, організація, збереження фонду, вилучення літератури. Цілком імовірно, що всі ці обов'язки вони виконували не лише в братській бібліотеці, але й у книгозбірні жіночого училища ім. графа Д. М. Блудова.

Вже 1865 р. з пожертвувань книгами на користь новоствореного братства було започатковано формування його бібліотечного фонду. Попервах до нього надходила переважно релігійна література. Юрист, професор Харківського університету І. В. Платонов та архієпископ Чернігівський Філарет були одними з перших, хто подарував братській бібліотеці власні праці. 1886 р. Анна Федорівна, одна з засновниць братства, старша дочка поета Ф. І. Тютчева, адресувала братству дві книги з прозовими творами та віршами свого чоловіка І. С. Аксакова [4, с. 35].

Найціннішими дарунками братській бібліотеці стали українські першодруки. Варто зауважити, що в бібліотечних фондах жодного іншого церковного православного братства повітових міст Волинської губ. інкунабули не зберігалися. Деякі волинські братства збирали стародруки для поповнення своїх музейних колекцій — давньосховищ. На відміну від інших братських книгозбірень, бібліотека Острозького Кирило-Мефодіївського братства призначалася лише для членів братства, які, безперечно, розуміли, історичну і культурну вагу пам'яток книжкового мистецтва. Отже, обмежене коло користувачів бібліотеки Острозького братства давало змогу збирати в її фонді рідкісні та цінні видання.

У 1868–1869 рр. історик, археолог та журналіст Михайло Петрович Погодін (1800–1875 рр.), якого з А. Д. Будовою пов'язували дружні стосунки, збагатив братську бібліотеку «Євангелием с Апостолом, опечатанними в

першої типографії Західної Русі при князеві Константині Острозькому» [9, с. 203; 15, с. 408]. Братчики додатково вказували, що це Євангеліє — «старинный экземпляр, отпечатанный в Остроге» [8, арк. 13; 15, с. 218]. Відповідно до каталогу стародруків [2], виданих в Україні у 1574–1700 рр., з Острозької друкарні ні «Євангеліє», ані «Апостол» окремо не виходили. Ймовірно, до братської бібліотеки надійшов «Новий Заповіт», виданий 1580 р. видав в Острозі український першодрукар Іван Федорович (Федоров) у заснованій ним 1578 р. друкарні [2, с. 26].

Примірник першої повної слов'янської Біблії, так званої Острозької Біблії, подарував братській бібліотеці на початку 80-х рр. XIX ст. Михайло Миколайович Похвіснєв [9, с. 203]. Ця книга, яку видав 1581 р. І. Федоров, вважається найважливішою з усіх друків Острозької друкарні.

Окремо слід відзначити особисту участь А. Д. Блудової в комплектуванні братського бібліотечного зібрання, її зацікавленість у його якісному наповненні. Це підтверджують її листи. Наприклад, у листі від 2 січня 1867 р. до братчика П. В. Лисенка Антоніна Дмитрівна наполягала неодмінно звітувати їй про отримані протягом року книги [15, с. 98]. В іншому листі від 6 листопада 1865 р. до відомого українського діяча Г. П. Галагана вона прохала: «... заставьте самого любезного братчика Юзефовича [М. В. Юзефович — голова Київської археографічної комісії у 1857–1889 рр. — О. С.] выслать скорее в Острог акты археографической комиссии и вышлите несколько экземпляров “Украинца”» [15, с. 90]. Як відомо, Київська археографічна комісія шукала, збирала, зберігала та видавала історичні джерела. Тому те, що братська бібліотека отримувала видання Київської археографічної комісії, які спиралися на міцний документальний фундамент, дуже багато важило для ознайомлення острозької братської спільноти з минувиною краю.

На матеріальне забезпечення своєї бібліотеки Острозьке братство щороку виділяло різну суму: 1886 р. — 59 руб. 82 коп. [4, с. 36], 1895 р. — 69 руб. 78 коп., 1896 р. — 83 руб. 65 коп. [7, арк. 5 зв.]. На початку XX ст. витрати на бібліотеку суттєво скоротилися, згідно з кошторисом витрат братства за 1910 р., на утримання бібліотеки було використано лише 38 руб. 19 коп. [9, с. 70], відтоді вже не передплачувалося жодного періодичного видання впродовж наступних п'яти років.

Фонд братської бібліотеки мав свою внутрішню упорядкованість. Спочатку його було поділено за змістом і видами видань на чотири відділи. Зі збільшенням обсягу фонду десь на межі XIX і XX ст. виникла потреба виокремити ще чотири відділи за цими самими ознаками та додатково — за мовою видань. У таблиці 1 віддзеркалено динаміку зростання бібліотечного фонду Острозького братства впродовж майже двадцяти років, а також відтворено його структуру.

Таблиця 1
Склад і структура бібліотечного фонду
Острозького Кирило-Мефодіївського братства*

Розподіл фонду за відділами**	1896 р.	1910 р.		1915 р.	
	Кількість примірників	Кількість назв	Кількість примірників	Кількість назв	Кількість примірників
I. Твори наукового та історичного змісту	459	162	286	164	288
II. Географія та мандрівки	—	14	26	15	29
III. Карти, плани і малюнки	—	15	25	15	25
IV. Періодичні видання	161 одиниця обліку	25	998 (101 річний комплект)	25	998 (101 річний комплект)
V. Книги релігійно-морального змісту	286	303	357	320	392
VI. Духовні журнали	—	9	187 (24 річних комплекти)	9	187 (24 річних комплекти)
VII. Твори іноземними мовами	—	42	87	42	87
VIII. Белетристика	227	194	292	194	292
Всього книжкових видань	972	730	1073	750	1113
Всього періодичних видань	161 одиниця обліку	34	1185 (125 річних комплектів)	34	1185 (125 річних комплектів)

* Складено за: [7, арк. 5 зв.; 9, с. 203; 15, с. 409].

** Збережено оригінальні назви відділів фонду.

Таким чином, утворення тих чи інших відділів у братській бібліотеці зумовлювалося читацькою потребою. Ознака поділу фонду за змістом домінувала. Як зазначалося, фондом бібліотеки користувалися лише члени Острозького Кирило-Мефодіївського братства, тому поточні надходження були незначними кількісно. Проте загальний обсяг фонду цілком відповідав кількості його користувачів. На початку створення братства в його складі налічувалося понад 200 осіб. Однак потрібно враховувати, що до лав братства обиралися мешканці не лише Острога, а й Житомира, Новограда-Волинського, Києва, Чернігова, Харкова, Смоленська, Петербурга й Москви. Через те реальна кількість постійних читачів братської бібліотеки була меншою за кількісний склад братства в цілому. В книжковому фонді переважала література релігійної та історичної тематики, а за цільовим і читацьким призначенням — наукова й літературно-художня. Зі сказаного можна зробити висновок про те, що основне місце в бібліотеці Острозького братства посідали книги гуманітарного профілю, покликані задовольнити загальноосвітні та культурні потреби.

Про братську колекцію періодичних видань відомо небагато. Її почали створювати 1865 р. завдяки отриманню всіх річних комплектів «Русского вестника» особисто від його редактора та видавця М. Н. Каткова [3, с. 9]. В другій половині 60-х рр. XIX ст. до братського фонду надійшов річний комплект «Отечественных записок» [9, с. 203]. У цьому науково-популярному журналі містилися політичні, літературознавчі статті, розвідки з філософії, педагогіки та інших галузей науки, а також з сільського господарства і промисловості; друкувалися переклади всесвітньо відомих західноєвропейських письменників.

Зазвичай волинські церковні братства організовували безкоштовні публічні читання, натомість Острозьке Кирило-Мефодіївське братство не готувало таких масових заходів для острожан. У його першому статуті було навіть прописано заборону проводити платні літературні читання, котрі розглядалися як світські розваги, що суперечили духу церковного братства [6, арк. 6]. Проте братчики робили виняток для безкоштовних читань пораненим у боях військовим, які перебували в братській лікарні. Під час російсько-турецької (1877–1878 рр.), російсько-японської (1904–1905 рр.) та Першої Світової (1914–1918 рр.) війн Острозьке Кирило-Мефодіївське братство утримувало за свій кошт лазарет як відділ Червоного Хреста, у тих самих приміщеннях, де розміщувалися братські бібліотека та училище. За час російсько-турецької війни братчики прийняли на лікування 49 поранених, для котрих організовували читання та видавали літературу з братських бібліотечних фондів. Власне, під читальну залу для солдат було пристосовано коридор з терасою. 1878 р. активний діяч братства, викладач російської мови в училищі

Федір Порфирійович Кутневич у листі до Антоніни Блудової відзначав, що «скупать больным не приходится ... книг у них вдоволь, и больные все время проводят за чтением книг, а по вечерам им читают и воспитанницы... Я читаю им газеты» [12, с. 135]. На новорічні свята поранені воїни отримували від братчиків у подарунок книги. В такий спосіб Острозьке братство застосовувало бібліотечні прийоми для організації культурного відпочинку військових і не тільки їх. На початку ХХ ст. було запроваджено недільні читання для учениць старших класів училища. Щонеділі протягом години директор училища Федір Порфирійович Кутневич, який, імовірно, виступив ініціатором такого нововведення, зачитував твори зарубіжної літератури, а вчитель російської мови — щось з доробку вітчизняних письменників.

Подальшому розвитку всіх братських інституцій завадило польське пакування, за Ризьким договором (18 березня 1921 р.) польського уряду з більшовиками Західна Волинь увійшла до складу Польщі. На підставі розпорядження президента Польської Республіки від 22 березня 1928 р. про ліквідацію майна колишніх російських юридичних осіб та постанов ліквідаційного комітету від 25 жовтня 1928 р. і 25 червня 1929 р., Острозьке Кирило-Мефодіївське братство офіційно припинило існування [10, с. 276].

Дослідження дає підстави зробити такі висновки. Острозьке Кирило-Мефодіївське братство дбало про охорону, примноження, широке використання фондів створених ним бібліотек: братської, шкільної в селі Брикові Кременецького пов., при початковому училищі в селі Миклашах Острозького пов. та Острозькому жіночому училищі імені графа Д. М. Блудова. Братські бібліотеки, які діяли при навчальних закладах, сприяли освіті й гармонійному духовному розвитку молодого покоління Острожчини та Волинського краю в цілому, а також поширенню християнських чеснот, моральних цінностей, знань загалом. Бібліотека Острозького жіночого училища імені графа Д. М. Блудова сприяла розвитку педагогічної науки і практики.

Беручи до уваги призначення і профіль комплектування бібліотеки Острозького Кирило-Мефодіївського братства, можна визначити основні її завдання. Завдяки своєму фонду братська бібліотека допомагала в самоосвіті та організації дозвілля, задовольняла релігійно-моральні потреби, виконувала професійні й наукові читацькі запити. Окрім того, в братській бібліотеці зберігалися українські першодруки — книги високих художньо-технічних якостей, яких до Івана Федорова в кириличному слов'янському друкарстві не було. Таким чином, Острозьке Кирило-Мефодіївське братство, сприяючи духовному та інтелектуальному розвитку власного персонального складу, поширювало культуру й освіту в своєму регіоні.

За умов хронічної нестачі матеріальних засобів у більшості волинських церковних братств, їхня бібліотечна діяльність ніколи не набувала широ-

ких розмахів, якими б заповзятливими та благородними не були наміри їхніх найактивніших подвижників. Тому, що Острозьке братство досягло значних успіхів на бібліотечній ниві, безсумнівно, посприяла матеріальна підтримка його засновниці Антоніни Дмитрівни Блудової, не останню роль у цьому відіграв і її авторитет в урядових, наукових та літературних колах. Не менше значення для подальшого розвитку братських бібліотек мала безпосередня участь А. Д. Блудової в усіх культурно-освітніх братських справах.

1. Заднепровский А. И. Юзовское Свято-Преображенское церковное братство в 1893–1919 гг. / А. И. Заднепровский, Л. Д. Заднепровская : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://dn.archives.gov.ua/articles/stat00.htm>. — 17.05.11. — Заглавие с монитора.

2. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. — Львів : Вища шк., 1981. — Кн. 1. (1574–1700). — 136 с. : ілюстр.

3. Известие об Острожском Свято-Кирилло-Мефодиевском братстве за 1864–1865 год. — М. : В синодальной тип., 1866. — 40 с.

4. Известия Свято-Кирилло-Мефодиевского братства с нояб. по 18 мая 1886 г. — Острог : Тип. П. А. Никитина, 1886. — 56 с.

5. Инструкция инспекторам народных училищ губерний : Киевской, Подольской и Волынской, утвержд. 6 марта 1871 г. Министром нар. просвещения // Журнал Министерства народного просвещения. — 1876. — Ч. 185. — С. 19–30.

6. Об учреждении в г. Остроге Кирилло-Мефодиевского братства, 24.02.1865–16.06.1876 гг. — Державний архів Житомирської обл. — Ф. 1. — Оп. 17. — Спр. 69. — Арк. 1–284.

7. Обзор деятельности Острожского Кирилло-Мефодиевского церковного братства за 1895–1896 гг. и инструкция для управления Острожским женским училищем графа Д. Н. Блудова, 1876 — 1896 гг. // Державний архів Волинської обл. — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 1–15.

8. Острожское Свято-Кирилло-Мефодиевское братство и его учреждения. — Державний історико-культурний заповідник м. Острога. — КН № 3929, IV К № 664. — Арк. 48.

9. Острожское Свято-Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство : очерк его возникновения и деятельности : материалы к истории братства, 1865–1910 гг. / сост. Н. П. Быков. — СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1910. — [8], 244 с., [3] л. ил.

10. Острозьке Кирило-Мефодіївське братство замкнено // Духовний сіяч. — 1929. — Ч. 25. — С. 276. — (Хроніка).

11. Отчет Кирилло-Мефодиевского братства за 1876 г. — СПб. : Тип. Император. академии наук, 1877. — 54 с.

12. Отчет Кирилло-Мефодиевского братства за 1877–1878 год. — СПб. : Тип. И. И. Глазунова, 1879. — 228 с.

13. Позіховська С. В. Листи В. Жуковського і В. Ганки графу Д. М. Блудову в колекції Державного історико-культурного заповідника м. Острога / С. В. Позіховська // Ма-

теріали VI Остроз. наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя», 1995 р. — Остріг, 1995. — С. 167–170.

14. Поток М. В. Бібліотечна мережа Острога і повіту в 20–30-х рр. XX ст. / М. В. Поток // Матеріали IV наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя». — Сокаль, 1993. — С. 134–136.

15. Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Мефодиевского православного церковного братства, 1865–1915 гг. : ист. записка / сост. Н. П. Быков. — Петроград : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1915. — VIII, 430, 110 с., 32 л. ил.

16. Теодорович Н. И. Волинь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и других отношениях : ист.-стат. описание церквей и приходов Волинской епархии : [в 5 т.] / Теодорович Н. И. — Почаев : Тип. Почаево-Успенской лавры, 1889. — Т. 2 : Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. — 1120, VIII с.

17. Тимочко І. Б. Аспекти благодійницької діяльності Острозького Кирило-Мефодіївського православного братства / І. Б. Тимочко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. — 2010. — Вип. 20. — С. 195–198.

18. Шпізель Р. С. Медицинская деятельность Острожского Кирилло-Мефодиевского братства (1865–1922 гг.) / Р. С. Шпізель // Матеріали I — III наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя» (1990–1992). — Сокаль, 1992. — Ч. 2. — С. 108–114.

Ю. В. Хитровська

УДК 94(470+571) «19»:061.236.6

ВПЛИВ МАСОНІВ НА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Спираючись на архівні документи, наукову літературу та матеріали періодики, автор робить спробу дослідити питання про роль масонства в громадсько-політичних процесах у Російській імперії, зокрема в Правобережній Україні, на початку ХХ ст.

Ключові слова: масонство, православне духовенство, самодержавство, Тимчасовий уряд.

Используя архивные документы, научную литературу и материалы периодики, автор исследует роль масонства в общественно-политических процессах в Российской империи, в том числе Правобережной Украине, в начале ХХ в.

Ключевые слова: масонство, православное духовенство, самодержавие, Временное правительство.